

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Аспірантура та ад'юнктура

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

**ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ**

вибіркових компонент освітньо-наукової
програми третього рівня вищої освіти
(підготовки доктора філософії)

спеціальності 053 «Психологія»

спеціалізації «Юридична психологія»

**Тема № 3. Психологічна безпека професійної діяльності
працівників поліції.**

м. Харків
2023 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Завідувачка кафедри психології та соціології ХНУВС, доктор психологічних наук, професор Євдокімова О.О.

Рецензенти:

1. Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов

2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор Наталія Мілорадова.

План лекції:

1. Психовіктимологічні аспекти професійної діяльності працівників поліції
2. Психологічна безпека працівників поліції та методи її забезпечення.
3. Система забезпечення особистої професійної безпеки поліцейських.
4. Психологічна готовність поліцейських до професійної діяльності в екстремальних умовах.
5. Класифікація екстремальних умов діяльності поліцейських.
6. Специфіка діяльності поліцейських у нетипових умовах праці.

Основна література

1. Бочелюк В.Й. Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2017. 335 с.
2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.
3. Клименко І.В. Теорія і практика психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2019. 50 с.
4. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія підручник. Харків : «Право», 2019. 240 с. Максименко С.Д., Медведєв В.С. Юридична психологія : підручник. Київ : ВД «Слово», 2018. 447 с.
5. Медведєв В.С. Левенець О.А. Особистість як категорія юридичної психології. Юридична психологія. 2015. №2. С. 53-62
6. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.
7. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
8. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>
9. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

10. Скрыбін О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників національної поліції : конспект лекцій. Дніпро : Дніпров. Держ. ун-т. внутр. справ, 2016. 43 с.
11. Юридична психологія : підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Додаткова література

1. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія : підручник / заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. 2-є вид., доопр. та доп. Київ : КНТ, 2007. 360 с.
2. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2002. 296 с.
3. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2003. 448 с.
4. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. Львів : Новий Світ, 2000, 2009. 376 с.
5. Кацавець Р.С. Юридична психологія : навч. посіб. Київ : Алерта, 2017, 109 с.
6. Короткий курс лекцій з дисципліни «Юридична психологія». URL: https://studme.com.ua/158407205347/psihologiya/yuridicheskaya_psihologiya.htm
7. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
8. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
9. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.
10. Соціальна робота з сім'єю : підручник : затверджено МОН України / Н.Ю. Максимова. Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2015. 350 с.
11. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: схвалено Розпорядженням Каб. Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%8>

Текст лекції

Психовіктимологічні аспекти професійної діяльності працівників поліції. На сучасному етапі реформування правоохоронної системи одним з нагальних питань є дослідження та рішення проблеми віктимності працівників поліції під час виконання ними службового обов'язку. Віктимологія (від лат. *victim* – жертва та грец. *logos* – знання) у перекладі означає «вчення про жертву». Віктимологія вивчає закономірності й особливості поведінки жертви, процеси перетворення особи на жертву, соціальні процеси у результаті яких окремі індивіди та соціальні групи піддаються різним посяганням. Предмет віктимології є як ситуації, які передують злочину і ситуації безпосереднього злочину (віктимологічна обстановка), так і систему заходів профілактичного характеру. Віктимність – це ознака «уразливості» (схильності) як потенційної небезпеки стати жертвою злочину, причому здатність стати жертвою злочину є специфічною властивістю конкретної особи, пов'язаною з її особистими якостями, стан «уразливості, залежний не тільки від суб'єктивних, а й від об'єктивних чинників». Ознака «уразливості» вказує на практичне значення віктимологічних досліджень – виявлення саме тих параметрів віктимності, на які можна ефективно впливати. Існують професії, які об'єктивно підвищують можливість, за певних умов, ставати жертвами злочинів (працівники правоохоронних органів, військовослужбовці, інкасатори, касири тощо). Поняття «віктимність» активно використовується в юридичній психології і кримінальній віктимології стосовно постраждалих (жертв) в результаті кримінальних деліктів. У психології безпеки праці замість терміна «віктимність» застосовується поняття «схильність працівника до нещасного випадку». При термінологічних відмінностях спостерігається схожість з підходами юридичної психології у змістовному розумінні уразливої, схильної до отримання травм, поранень або загибелі поведінки людини при виконанні професійних завдань в умовах підвищеної небезпеки. Представники всіх трьох галузей знань (юридична психологія,

кримінальна віктимологія і психологія праці) виділяють психологічні причини такої поведінки, вказуючи на негативні зміни в діапазоні від психофізіологічної сфери людини до фундаментальних професійних і особистісних якостей, включаючи мотиваційну сферу. Загалом, досить вживаним є розрізнення віктимності на певні види: індивідуальну, групову, видову та масову.

Рівень віктимності вище у тих, хто по роботі має справу з небезпечними ситуаціями або з певною специфікою вирішуваних питань і оточення. До числа такого роду віктимологічних ситуацій відносяться, наприклад, припинення і попередження вчинення злочинів та інших правопорушень, залучення суб'єкта до відповідальності за вчинення кримінально кримінального діяння, а також представлення його інтересів і / або інтересів потерпілого. Групова віктимність працівників правоохоронних органів зумовлена професійною діяльністю, яка містить віктимогенні ситуації, що викликані:

- 1) провокаційними діями працівників поліції;
- 2) їх можливими незаконними діями;
- 3) тактично неправильними діями працівників поліції;
- 4) психологічно неправильною поведінкою працівників поліції в конкретній ситуації.

Попередженню віктимності працівників поліції в процесі виконання ними службових обов'язків сприяє: 1) вивчення причин, і умов, що сприяють вчиненню посягань на працівників поліції при виконанні ними службових обов'язків; 2) вдосконалення професійної підготовки особового складу; 3) попередження неприпустимих дій з боку громадян. У дослідженні віктимності працівників поліції значне місце відводиться вивченню причин і умов, що сприяють вчиненню посягань на працівників поліції. Цей напрямок пов'язаний з вивченням віктимологічної ситуації, котра, як зазначають Д. В. Рівман і В. С. Устинов, показує криміногенну роль жертви в механізмі злочину. Як визначається, людська поведінка може бути не

тільки злочинною, але й ризиковою, провокаційною, необачною, тобто віктимною, через що особа з більшою вірогідністю може стати жертвою злочину. Високий ступінь віктимної схильності створює ціле-мотиваційні, емоційні та комунікативні якості, що входять в психологічну структуру віктимності. Значна частина працівників має негайну комунікативну установку, знижену комунікативну толерантність, підвищену агресивність. Майже 10% працівників виявляють високу схильність до ризику. Більшість з числа персоналу заявили про невідповідність до регуляції психічних станів, в першу чергу емоційних станів. Працівникам поліції притаманні специфічні особистісні якості. Деякі з них можуть виступати як віктимні (табл. 4.3). Дослідження фактів навмисних вбивств і заподіяння шкоди здоров'ю поліцейських вказує на те, що велика кількість посягань на них не була наслідками їх неправомірних дій; більшості таких випадків передували професійні помилки.

Більшість працівників поліції гинуть або отримують поранення при затриманні правопорушників, перевірці документів підозрюваних, конвоюванні затриманих і заарештованих осіб або в результаті раптового нападу на них злочинців. Опитування показують, що нерідко в небезпечних для життя і здоров'я ситуаціях поліцейські виявляють непрофесіоналізм, необережність, безтурботність, демонструють недостатню підготовленість до дій в подібних ситуаціях, не володіють вміннями вирішувати конфлікти з правопорушниками психологічними засобами, деколи поведуться агресивно, провокаційно, виявляють непотрібну жорстокість. Подібні дії укладаються в рамки віктимної, уразливої поведінки і вимагають її вивчення, вироблення психологічних рекомендацій щодо зниження віктимності працівників поліції. Наприклад, дослідження випадків вбивств поліцейських в США показали, що більшість з них обумовлені довірливістю працівників. Середня кількість вбитих поліцейських в США за рік майже рівна кількості вбитих працівників поліції в Великобританії за сто років. Основною причиною загибелі працівників поліції в США є

сприйняття ними злочинців як безпечних і надто дружелюбних осіб. Тому при навчанні поліцейських було рекомендовано більше уваги приділяти методам, що підвищують безпеку професійної діяльності та індивідуальну безпеку: взаємодії зі злочинцями та їх групами, методам контролю ситуації, діям при взаємодії зі злочинцем, який вже має в руках зброю. Дослідження показали, що часто до загибелі працівника призводить не одна помилка, а сукупність факторів, які обумовлені як поведінкою злочинця, так і поліцейського (недооцінка небезпеки, необхідність постійно приймати рішення, тактичні помилки). Віктимність працівника поліції виражається в його усвідомленій або частіше неусвідомлюваній готовності, котра зумовлена наявністю певних особистісних передумов, домінуючих негативних психічних станів і елементів недостатньої професійної підготовленості (в тому числі професійно-психологічної підготовленості), до вразливих службових дій в небезпечних для життя і здоров'я ситуаціях, що ведуть до нещасних випадків, поранень або загибелі. Вона має різний психологічний рівень і динаміку (потенційна та реалізована віктимність), пов'язану з ймовірністю виникнення або реальним настанням певної віктимологічної ситуації, тобто небезпечної для життя і здоров'я ситуації службової діяльності. Для попередження віктимності поліцейських в процесі виконання ними службових обов'язків, особливу увагу треба звертати на: 1) виявлення та вивчення умов і причин, які сприяють вчиненню посягань на поліцейських під час виконання ними службових обов'язків; 2) підвищення рівня професійної підготовки персоналу; 3) профілактику щодо попередження неприпустимих та неправомірних дій з боку громадян.

Аналіз випадків і типових ситуацій і посягань на працівників поліції допомагає визначити їх основні причини і виявити ролі жертви в механізмі злочину.

Багатий досвід німецьких колег в цьому напрямку вказує на можливості вивчення:

- 1) динамічних характеристик застосування насилля до поліцейських;
- 2) визначення ролей винного та потерпілого в кожній ситуації посягання на працівника поліції;
- 3) основних причини насильницьких дій по відношенню до поліцейських;
- 4) правових наслідків для нападників;
- 5) шляхів запобігання чи зменшення випадків нападів на поліцейських, знаходження можливостей для зменшення шкоди таких дій.

Для забезпечення власної фізичної безпеки правоохоронців при вирішенні оперативно-службових завдань вони повинні розуміти:

- причини загибелі співробітників і отримання ними травм і поранень;
- необхідність наявності якостей працівника поліції, найбільш важливих для забезпечення особистої фізичної безпеки;
- тактику дій щодо забезпечення особистої фізичної безпеки;
- конкретні прийоми дій в ситуації можливого або реального ризику.

Існує зв'язок значних успіхів і високого рівня професійної віктимності зі зниженим рівнем особистої професійної безпеки працівників правоохоронних органів при діях в небезпечних для життя і здоров'я ситуаціях. Рівень віктимності у постраждалих правоохоронців (які отримали тілесні ушкодження або поранення в інцидентах конфліктної взаємодії з правопорушниками) набагато вище у порівнянні з ефективно працюючими працівниками. Для попередження віктимності працівників поліції суттєве значення мають надання їм знань, формування у них навичок та вмінь захищеності від посягань при виконанні службових обов'язків і правильна організація службової діяльності. Це є одним з основних способів формування якісного кадрового складу поліції і розуміється найважливішою умовою забезпечення правопорядку та законності. Необхідне моделювання практичних завдань, при вирішенні яких поліцейські можуть отримати навички правильних дій при розв'язанні ситуацій, в яких можливі злочинні дії по відношенню до працівників (спілкування з

громадянином, затримання, та ін.). Доречними будуть програми типу «Шлях до виживання» («Will to survive») або «Виживання в умовах вуличної конфронтації» («Survive on the street»), які вирішують чотири основних завдання: сформулювати професійно-психологічні установки на забезпечення особистої безпеки і безпеки колег при вирішенні професійних завдань; дати знання, необхідні для забезпечення особистої професійної безпеки і безпеки колег; практично навчити тактиці і прийомам забезпечення професійної безпеки; навчити з'єднанню тактики і прийомів забезпечення безпеки з тактикою і прийомами вирішення професійних завдань.

У зміст такого курсу послідовно включені:

1. Статистичні дані про загибель або поранення працівників правоохоронних органів.
2. Аналіз причин загибелі або поранень співробітників.
3. Узагальнений соціально-демографічний і психологічний портрет співробітника-жертви.
4. Умови і фактори, що сприяють забезпеченню особистої безпеки.
5. Психологічний портрет працівника, здатного забезпечити оптимальний рівень особистої безпеки.
6. Тактика індивідуальних дій («зірка виживання») і роботи в команді по забезпеченню безпеки.
7. Комплекс конкретних знань, що характеризують стан людини в ситуаціях небезпеки.
8. Комплекс конкретних професійно-психологічних установок на виживання («динаміка страху»).
9. Конкретні рекомендації – як діяти щодо забезпечення особистої безпеки.
10. Практичне відпрацювання тактики і прийомів забезпечення особистої безпеки при вирішенні професійних завдань. Багато знань майбутні поліцейські отримують в рамках професійного навчання, коли вони оволодівають необхідними навичками при застосуванні сили, спеціальних

засобів, зброї. Правильно організований навчальний процес допомагає уникнути порушень законності в діях поліцейського, виключає випадки необґрунтованого застосування примусових заходів, які можуть сприйматися громадянином як провокуючі і привести до насильницьких дій з його боку. Під час занять необхідна ілюстрація неправильної поведінки поліцейського та її наслідків з подальшим аналізом та навчанням правильним діям, заснованим на положеннях закону. Необхідним є вивчення психологічних механізмів та особливостей прийняття рішення поліцейським в конкретній ситуації. При вивченні спеціальних ситуаційних завдань в рамках практичних занять або тренінгів при навчанні особового складу здійснюється цілеспрямований вплив на вибір працівником поліції оптимального варіанту поведінки. Неналежне або недбале виконання службових обов'язків, порушення вимог нормативних актів або рекомендацій по забезпеченню безпечного виконання посадових обов'язків, гордовитість і грубість у спілкуванні, провокуюча поведінка, приводять до посилення здатності працівників поліції ставати жертвою злочинів. Один з напрямків профілактики злочинів по відношенню до працівників поліції при виконанні ними функціональних обов'язків полягає в проведенні заходів по попередженню неприпустимих дій з боку громадян. Провокуюча поведінка, дії, пов'язані з відмовою виконати певні вимоги поліцейських, можуть перерости в невиконання законних вимог працівника поліції, його публічну образу, застосування насильства відносно представника влади.

У даний час така поведінка громадян є дуже поширеною, а наявні технічні можливості (мережа Інтернет), а також легкість розміщення певної негативної інформації у ЗМІ дозволяють швидко розповсюджувати цю інформацію, і часто такі дії носять прецедентний характер. Дотримання працівниками поліції професійних стандартів, тактичних та етичних правил у поведінці і принципів законності в діях позитивно впливатиме на мінімізацію ситуацій і можливості стати ними жертвою посягань з боку громадян.

Особиста безпека працівників поліції та психологічні методи її забезпечення

Діяльність працівників Національної поліції України у більшості випадків пов'язана з небезпекою та стресовими ситуаціями. Забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України ще не має належного рівня, щорічно гине та отримує тяжкі поранення, каліцтво, психічний розлад 196 або закінчує життя самогубством значна кількість правоохоронців (В. С. Трояновський, 2016). Загостренню проблеми безпеки життєдіяльності працівників Національної поліції України сприяє криміногенна ситуація, що склалася в суспільстві. Факти пошкоджень, поранень та загибелі, які мають місце серед особового складу Національної поліції України за сучасних умов, свідчать про наявність недоліків та недосконалість вирішення питання їх особистої безпеки. Оцінюючи безпеку працівників поліції (які громадянами України й мають невід'ємні права, закріплені Конституцією України, в якій зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю), треба зазначити, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. В. Г. Фатхутдінов вказує, що виконання поліцейськими своїх обов'язків у сфері захисту прав, свобод та законних інтересів учасників суспільних відносин певною мірою залежатиме від рівня захищеності самих працівників поліції; а також, зауважує, що питання забезпечення особистої безпеки працівників набуває сьогодні особливої актуальності. Ситуації, що є небезпечними у діяльності працівників поліції: – загрози при здійсненні патрулювання вулиць, громадських місць, місць масового перебування людей з метою попередження порушень; – охорона громадського порядку та громадської безпеки на залізничних вокзалах, автовокзалах, базарах, інших місцях скупчення людей; – проведення спеціальних операцій, спрямованих на затримання правопорушників і злочинців, які порушують громадський спокій та громадський порядок; – забезпечення безпеки дорожнього руху та регулювання дорожнього руху; – охорона громадського порядку та

громадської безпеки під час проведення масових заходів; – охорона громадського порядку та громадської безпеки в районах військових дій, стихійного лиха та місцях, які оголошені небезпечними зонами; – проведення оперативно-розшукових заходів по виявленню та знешкодженню злочинних угруповань. Особиста безпека – це система організаційно-правових, фізичних і тактико-психологічних заходів, які дозволяють забезпечити збереження життя та здоров'я працівника поліції і підтримання високого рівня ефективності його професійних дій.

Особиста безпека є результатом реалізації комплексу заходів, спрямованих на зниження рівня професійного ризику до реально можливого мінімуму, що дозволяє гарантувати збереження життя і здоров'я, нормального психічного стану і дієздатності працівника при високій ефективності вирішення ним професійних завдань. Особиста професійна безпека працівників поліції передбачає такі її види: – фізична безпека, яка забезпечується шляхом застосування сили, спеціальних засобів та зброї до правопорушників та злочинців, а також використання спеціальних засобів захисту поліцейських; – професійно-моральна безпека, яка забезпечується шляхом підтримання нормальних взаємовідносин у колективах, допомозі при виконанні службових обов'язків та взаємоповазі працівників поліції; – психологічна безпека, яка забезпечується позитивним ставленням працівників поліції до виконання своїх службових обов'язків, вмінням відволікатися від повсякденної стресової ситуації, впевненості та спрямованості на забезпечення прав і свобод громадян. Отже, особиста професійна безпека поліцейського – це не тільки фізична безпека, хоча заходи по зниженню ризику для життя і здоров'я при виконанні професійних обов'язків необхідні в першу чергу. Не менш важлива психологічна безпека. Психологічні перевантаження, стреси, «накопичення втоми», пов'язані з професійною діяльністю, , шантаж з боку кримінальних елементів, становлять чималу небезпеку як для здоров'я, так і для здатності повноцінно працювати. У зв'язку з цим визначається третій тип особистої безпеки, яку

можна умовно назвати «професійно-моральною». Система забезпечення особистої професійної безпеки поліцейських включає в себе ряд взаємопов'язаних компонентів. Особиста безпека працівників поліції визначається:

- специфікою професійної діяльності;
- ступенем професійної захищеності працівника;
- наявністю спеціальних заходів матеріально-технічного, управлінського характеру;
- цілеспрямованою роботою з особовим складом в цьому напрямку;
- загальною та професійною підготовленістю співробітника;
- ефективністю дій щодо забезпечення особистої безпеки при вирішенні професійних завдань або в ситуаціях, пов'язаних з професійною діяльністю.